

MİLLİ MUSİQİ İRSİNİN QORUNMASINDA "BALAMAN MƏKTƏBİ" DƏRSLİYİNİN ƏHƏMİYYƏTİ

Mehriban Paşayeva
Sənətşünaslıq üzrə fəlsəfə doktoru

Ərtəğröl Cavid

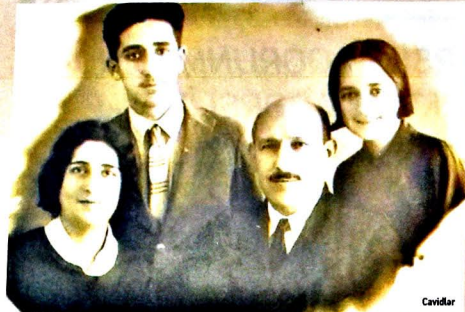
Milli musiqi irsinin qorunması dövrümüzün aktual məsələlərindən biridir. Bu baxımdan dahi dramaturq Hüseyn Cavidin oğlu Ərtəğröl Cavidin bir peşəkar musiqiçisi kimi musiqi nəzəriyyəsi və musiqi folkloru sahəsində gördüyü işlər, irəli sürdüyü dəyərli fikirlər bu günə qədər əhəmiyyətini və aktuallığını itirməmişdir. Onun toplanmış folklor nümunələri Hüseyn Cavidin ev muzeyində saxlanılır. Belə ki, halda Pedaqoji İnstitutun ədəbiyyat fakültəsində oxuduğu illərdə özünü istedadlı bir tələbə kimi göstərmiş və folklor materiallarına yazdığı rəylərdə öz peşəkarlığını yüksək səviyyədə nümayiş etdirmişdir. Bu materialların arasında toplanmış nağıllar, bayatılar, laylalar, oxşamalar, dastanlar, aşıq poeziyası, muğam mətnləri, xalq mahnıları, folklor materialları, müxtəlif toy və yas mərasimlərinə aid nümunələr vardır. Eyni zamanda o, Azərbaycan Dövlət Konservatoriyasının nazdında Bülbülün rəhbərliyi ilə yaranmış Elmi-Tədqiqat Musiqi Kabinasında da çalışıb. ETKM-də fəaliyyət göstərdiyi zaman bir çox musiqi əsərlərinə və folklor musiqisinə rəy yazaraq musiqi nəzəriyyəçisi səviyyəsində layiqli qiymət vermişdir.

Ərtəğröl Cavid bir musiqiçi kimi də öz bacarığını göstərərək 34 xalq mahnısını nota köçürüb. Hamın nümunələr Cavid tərəfindən ilk addım olaraq milli musiqi sənətimizin qorunub saxlanılmasında və gələcək nəsillərə çatdırılmasında böyük əhəmiyyətə malikdir.

Ərtəğröl Cavid tərəfindən hazırlanmış bu materiallar Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası və Hüseyn Cavidin ev muzeyinin təşəbbüsü ilə 13 cildəndən ibarət "Azərbaycan qeyri-maddi mədəniyyət abidələri və Ərtəğröl Cavid" adı altında toplaşdırılıb nəşr edilmişdir.

1–10-cu cildləri 2011-ci ildə, 11–13-cü cildləri isə 2015-ci ildə çap olunmuşdur. Nəşri filologiya üzrə elmlər doktoru Gülbəniz Babaxanlı hazırlayıb. Çoxcildlik müxtəlif mövzuları əhatə etdiyi üçün hər bir cildin öz adı var: "Azərbaycan adət-ənənələri və Ərtəğröl Cavid", "Azərbaycan klassik musiqi mətnləri və Ərtəğröl Cavid", "Azərbaycan dastanları və Ərtəğröl Cavid", "Azərbaycan aşıq yaradıcılığı və Ərtəğröl Cavid", "Balaman məktəbi dərsliyi və Ərtəğröl Cavid", "Ərtəğröl Cavidin nota köçürdüyü xalq mahnıları" və "Ərtəğröl Cavidin yarımqıç qalmış əsərləri"...

"Balaman məktəbi" dərsliyi və Ərtəğröl Cavid adlı on birinci cild musiqişünas Saalə Əbdülməmmədovun musiqi məktəbləri üçün tərtib etdiyi ilk dəfə çap olunmuş dərslikdir (2015). Dərslik 1937-ci ildə çapa hazırlansa da, o, dövrün ictimai-siyasi vəziyyəti ilə əlaqədar nəşr edilməmişdir. "Balaman məktəbi" dərsliyinin orijinalı Ərtəğröl Cavid tərəfindən mühafizə edilərək onun şəxsi arxivində qorunub saxlanılıb. Müəllif "Balaman məktəbi" dərsliyinin

Cavidar

taritabı ilə əlaqədar bütün materialları, eyni zamanda Bülbülün və digər şəxslərin rus dilində yazdığı ünsüzü Azərbaycan dilinə tərcümə edərək, həmçinin bu məqalə ilə əlaqədar olan iclas protokollarının toplanıb hazırlanmasına kömək göstərmişdir. Bu cildə xalq mahnıları, raqslar, muğam parçaları ilə bərabər, Azərbaycan bəstəkarlarının, eyni zamanda Avropa və rus klassiklərinin musiqi əsərləri daxildir. Qeyd etmək lazımdır ki, dərsləyin müzakirəsinə aid bir neçə iclas keçirilib, protokollar dərsləyin girişində rus dilində verilib və Ərtətrof Cavid tərəfindən Azərbaycan dilinə tərcümə olunub. İclasda Üzeyir Hacıbəyli, Bülbül, Said Rüstamov, professor Berolski, Quliyev, Əbdülməlikov iştirak etmişlər. "Balaman məktəbi" dərsləyinin məzmunu haqqında ETMK-nin rəzaliyyəti ilə Əbdülməlikov tərəfindən tərtiblənmiş məruzəsi və baş konsultant professor Berolskinin bələndəmsi ilə qəydədələrin izahatı dinlənib. Qeyd olunur ki, "Balaman məktəbi" dərsləyinin tərtib edilməsinə müəllif Əbdülməlikov və baş konsultant professor Berolski çox məsulyyətlə yanaşmışlar.

Bundan əlavə, iclasda "Balaman məktəbi" dərsləyinin məzmunu və müzakirələri haqqında məzmunun müntəzəm şəkildə aparılması, materialların ardıcıl düzülüşünə nəzərə alınaraq bütövlükdə irəliləyən məsələyə cavab verilib qəbul olunmuş və təsdiqlənmişdir.

Eyni zamanda bəzi iradlar da bildirilib. Bəla ki, professor Berolskiyə "Balaman məktəbi" dərsləyini yenidən korrekte etmək, balaman alətinin diapazonunu nəzərə alaraq dərsləyi oktava həcmində materiallar, şagirdlərə balaman alətinin qəvanlımasını yüngülləşdirmək məqsədilə işi nəfəs işarələri əlavə edilməsi haqqında göstərişlər verilməlidir. Elmi-Tədqiqat Musiqi Kabinətinin 1937-ci il aprel ayının 24-də keçirdiyi iclasın protokolu "Balaman məktəbi" dərsləyini aid bir neçə məsələlər irəliləyən şəkildə iclasa professor S.İ. Berolski, Q. Qarayev, müəllif Əbdülməlikov, Bülbül, katib Baxırcıyevə də qatılıblar. İclas iştirakçıları müəllif tərəfindən təqdim olunan səs dəstiklərinin tərtibində sonra bəla qərar gəliblər ki, ilk növbədə, balaman alətinin adının duduq əvəzinə "balaman" adlan-

dırılması daha mədəni və sifir milli cəhətdən məqsəduyğundur. Balaman alətinin mənsəyinin müəyyənləşdirilməsi haqqında göstərişlər verilməlidir.

Müəllifin elmi bünövrəsinin (özünlünün) olmadığına görə dəstik elmi cəhətdən əsaslandırılmamışdır. Buna görə də dərsləyin elmi rəhbərliyi və tərtibatı professor Berolskiyə tapşırılmışdır. Elmi-Tədqiqat Musiqi Kabinəsinin "Balaman məktəbi" dərsləyində hasr olunan müəllifin iclasında professor Berolski, Əbdülməlikov, ETMK elmi işçisi Cövdat Hacıyev, katib Baxırcıyevə iştirak edərək alətin nümayiş prosesinde bəzi məqamları açıqlayıblar. Onlar dərsləyin planının iki müstəqil hissəyə bölünməsinə məsləhət görmüşlər. Birinci hissəyə balaman alətinə ifa yollarının təməlinin qoyulması, alətlə tanışlıq, elementar musiqi nəzəriyyəsi, məşğələlər, ikinci hissəyə isə

milli musiqi nümunələrindən, həmçinin Avropa Klassiklərinin musiqi nümunələrindən ibarət hissələrin salınması tövsiyə olunub. Müəllifin proyekti üzrə balamanın qapaqları təhizati məqsəlinə görə ETMK-ə eksperimental nümunənin hazırlanması ilə əlaqədar bu məsələni xüsusi iclasda müzakirəyə qoyub onun gələcək tələyinin həlli məsləhət görüldü. Müəllif Əbdülməlikov tövsiyə edilib ki, plana uyğun olaraq dərsləyi yeni bölmələrə zənginləşdirmək məqsədilə professor Berolskiyə müraciət etsin. Bu baxımdan Berolski 1939-cu ilin noyabr ayında ETMK-nin rəhbərliyinə məktubla müraciət ünvanlayaraq, "Balaman məktəbi" dərsləyinin çəpə hazırlanmasına əid kömək işlər haqqında bütün materialları yoxlanaraq metodik cəhətdən müəyyənləşdirilməsi, istiqamətləndirilməsi və gərə göstərişlərin yerinə yetirilməsi haqqında hesabat yazı surətdə bildirmişdir. Nəticədə ETMK incəsənət xadimi Said Rüstamov "Tar məktəbi" dərsləyinin nəşridən sonra "Balaman məktəbi" dərsləyi və sonra digər – kəməncə, saz, tütək – xalq musiqi alətləri məktəbinin hazırlanmasını qarşısına məqsəd qoymuşdur.

Dərsləyin giriş hissəsində professor Berolskinin balaman aləti, onun quruluşu haqqında, balaman alətinin qoz və yaxud tut ağacından hazırlanması, alətin səs sırası haqqında məlumat verilir. Girişdə nəzəri hissə, notların böyüməsi, alterasiya işarələri, minor qəmmalar, xromatik qəmmalar üçün şəkildə təsvir olunub. Məlumat balaman alətinə ifanın tədrisi üçün onun xüsusiyyətləri haqqındadır. Dərsləyin birinci hissəsində nəzəri hissə, notlar, pauzalar, alterasiya işarələri haqqında məjor, minor qəmmaların haqqında və balaman alətinə ifanın ikinci məşğələləri, təcridə məşğələləri, yığmaqçılar və bunlarla əid musiqi nümunələri verilir. Məsələn, Üzeyir Hacıbəylinin "Əsgərin arıya", A.Zeynalının "Uşaq və buz", "Qoyunlar" əsəri nümunə kimi verilir.

Tril məşğələlərə əid Kəbalevskinin, Üzeyir Hacıbəylinin, A.Zeynalının musiqi nümunələri nəzər salınır. Dərsləyin ikinci

Kafeyinin yarpaqları

hissədə qəmmalar, melizmlər və sonra Üzeyir Hacıbəylinin "Band oldum", "Korogöl", "Vağzalı raqsi", M.Maqomayevin "Lələ", "Durna", "Radio marşı", S.Rüstamovun "Sadıq raqsi", Çaykovskinin "Qadim fransız mahnısı", Edvard Griqin "Elegiya", Robert Sumanın "Birinci itki", S.Rüstamovun "Bayatı-Kürd" nümunə kimi verilir. Bundan əlavə, dəstikdə balamanın ifasında nota köçürülmüş bir sıra xalq mahnıları da öz əksini tapır. Məsələn, "Bənövşə", "Ay sallanı gedən yar", "Durnam", "Qoyunlar", "Qarabağ", "Gözəlin". Görüldüyü kimi, alətdə muğam, xalq mahnıları, aşıq həvaları, instrumental pyesləri də ifa etmək mümkündür. Bu da bir daha onun sübut edir ki, özünəməxsus gözəl, yumşaq səs təməlinə malik balaman alətinin nəfəslilə musiqi aləti kimi işi imkanlı çox genişdir. Musiqi alətinin səs orkestrində maraqlı səsləndiyi kimi solo ifası zamanı da zövqü oxşayır.

Bülbül xalq musiqi alətlərini və bu dərsləyin əhəmiyyətini qeyd edərək bildirmişdir ki, ilk növbədə, musiqi məktəblərinin şagirdlərini və musiqiçiləri balaman alətinin öyrənilməsinə istiqamətləndirərək

musiqi biliyi və mədəniyyətinin zənginləşməsinə köməklik göstərəcək. O qeyd etmişdir ki, dəstikdə həm Azərbaycan bəstəkarlarının, həm də Avropa və rus musiqi klassiklərinin əsərlərindən geniş istifadə edilmişdir. Bülbül qeyd etmişdir ki, ayrı-ayrı xalq musiqi alətlərinin artıq Avropa simfonik orkestrində iştirakı nəinki orkestrin tərkibini zənginləşdirmiş, həmçinin bütövlükdə orkestrin səslənməsinə yeni kolorit gətirmişdir. Buna görə də 1935-ci ildə Said Rüstamov "Tar məktəbi" dərsləyinin nəşridən sonra ETMK Əbdülməlikovun "Balaman məktəbi" dərsləyinin nəşri hazırladı.

Qeyd etmək lazımdır ki, Said Rüstamovun ilk dəfə 1935-ci ildə nəşr etdiyi "Tar məktəbi" dərsləyi əvəzlənməyən bir vəsəit kimi şagird və tələbələrin tədrisində kömək göstərmişdir.

Eləcə də Bülbül Azərbaycan xalq musiqi mədəniyyətimizə təsirləndirən dənsəraq qeyd etmişdir ki, Azərbaycan musiqi alətlərini Avropa musiqi alətləri ilə yanaşı simfonik orkestrdə yer tutması xalq musiqi alətlərinin inkişafına kömək etmişdir. Burada məqsəd xalq musiqi alətlərinə cəmlənməyə ortaq və əid musiqi məktəblərində Avropa təhsili əlaqə elmi musiqiçiləri yetişdirilməsindədir. Bülbülə görə, "tar, kəməncə, qoz balaban, dəf, qaval və bu kimi musiqi alətlərimizin milli simfonik orkestrdə müəyyən yer tutması, Avropa instrumentləri ilə əhdəngər bir surətdə iştirakı milli kolortin duetləşməsinə əlavə olaraq orkestrin ümumi dəyindəndə bir çox yeni səslər və gözəlliklər əmələ gətirir.

Balaman məktəbi dərsləyinin əhəmiyyətindən dənsəraqın onu qeyd etmək lazımdır ki, bu dəstik, hər şəydan əvəz, balamanın notla tədrisində əsası qoymuş, balamanın notlu xalq çalğı alətləri Azərbaycan və Avropa klassiklərinin əsərlərini ifa edərək milli musiqi alətimizin bədi-texniki imkanlarını nümayiş etdirmişdir. <

Ədəbiyyat:

1. "Balaman məktəbi" dərsləyi və Ərtətrof Cavid. 11-ci cild. Bakı, 2015.

2. S.Rüstamov. Tar məktəbi. Bakı, 1935.

Резюме

Мехрибан Пашаева
ЗНАЧЕНИЕ УЧЕБНИКА «БАЛАМАНАЯ ШКОЛА» В ОХРАНЕ НАЦИОНАЛЬНО-МУЗЫКАЛЬНОГО НАСЛЕДИЯ
Эта статья посвящена учебнику «Школа игры на балабане». В статье впервые отмечаются вопросы изучения нотного исполнения на балабане. Говорится о значении, строении и характере этого инструмента. Отмечается роль инструмента балабан в симфоническом оркестре.

Ключевые слова: баламан, народный инструмент, исполнение, народная музыка.

Summary

Mehriban Pashaeva
THE IMPORTANCE OF THE TEXTBOOK "THE SCHOOL OF PLAYING IN BALAMAN" IN THE PROTECTION OF THE NATIONAL MUSICAL HERITAGE

This article is dedicated to the textbook "The school of playing in balaman". The questions of the study of note rendering in balaman are noted for the first time in the article. There is told about the significance, the structure and character of this instrument. The role of the instrument balaman in symphonic orchestra is noted.

Key words: balaman, folk instrument, rendering, folk music.